

Dr sc. Edin Mutapčić, vanredni profesor
Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli

“ISTOČNO PITANJE” I BOSNA I HERCEGOVINA PERIOD RAVNOTEŽE (1699-1774)*

Sažetak

U ovom radu se pokušava dati historiografski odgovor o počecima problematike „Istočno pitanje“. Autor obrađuje navedeno pitanje u periodu tzv. „perioda ravnoteže“ jer u navedenom periodu iako je prisutno konstantno slabljenje Osmanskog carstva, ona organizacijom svojih unutarnjih snaga uspjeva u velikoj mjeri odoliti naježdama svjetskih sila, Habsburškog i Ruskog carstva, sve do Kučuk Kajnardžijskog mirovnog sporazuma iz 1774. godine. Poslije ovog rata, u ambicijama dvorova ova dva suparnika Osmanskog carstva pitanje zaostavštine je glavno političko pitanje obje monarhije, te se stvaraju planovi za konačnu likvidaciju Osmanskog carstva. Dakle, opsada Beča i “Veliki rat” (1683-1699) koji je uslijedio predstavljaju ujedno i početak jednog dekadentnog perioda osmanske historije, ali gotovo jedno stoljeće je prisutna teorija „nekih čuda“ koje će Osmanlijama vratiti „staru slavu“.

Ključne riječi: Istočno pitanje, Osmansko carstvo, Bosanski ejalet, Habsburško carstvo, Rusija, demografija, pravo.

"THE EASTERN QUESTION" AND BOSNIA AND HERZEGOVINA – THE EQUILIBRIUM PERIOD (1699-1774)*

Abstract

This paper tries to give an answer on a historical beginnings issues "The Eastern Question". The author deals with this question in the so-called "Equilibrium period" because in that period, although we have constant weakening of the Ottoman Empire, it is the organization of its internal forces managed to largely resist invasions of world powers like Habsburg and Russian empires until Kucuk Kaynarjy Peace Agreement in 1774. After the war, the ambitions of the two rival courts Ottoman legacy issue becomes a major political issue for both monarchies after which they started creating plans for the final liquidation of the Ottoman Empire. Thus, the siege of Vienna and the "Great War" (1683-1699) that followed also represent the beginning of a decadent period of the Ottoman history, but nearly a century has been theory been present of "a miracle" that will restore the Ottomans' old glory.

Key words: Eastern question, the Ottoman Empire, Bosnian Eyalet, Habsburg Empire, Russia, demography, law

UVOD

Navedeni termin („*Istočno pitanje*“; *res Orientales*) u evropskom diplomatskom i historiografskom rječniku se uglavnom svodi na status *osmanske političke baštine*. U prvom planu zbog snage evropskih sila, to je ona teritorija koje je Osmansko carstvo držalo prvenstveno u jugoistočnoj Evropi, (Vlaška, Moldavija, Krim, Srbija, Bugarska, Grčka, Albanija, Makedonija, Bosna) i na Sredozemlju (otoci ovog mora, kao i otoci njemu pridruženih mora). Slabljenjem carstva ova problematika je proširena na cjeloukupnu osmansku zaostavštinu. Tako u opseg navedene problematike ulaze i oni prostori gdje dominantno živi muslimansko stanovništvo, kao što su: Bliski i Srednji Istok (Sirija, Libanon, Arabija, Palestina, Irak) i Sjeverna Afrika (Egipat, Tunis, Alžir, Libija).¹

Dakle, da preciziramo „*u užem smislu to je pitanje koje se ticalo postanka i opstanka Osmanske carevine kao muslimanske države u Evropi*“. Uslijed gore navedenih specifičnosti vremenom se to pitanje proširilo i na pitanje „*opstanka Osmanske carevine na Balkanskom poluotoku i u istočnom Sredozemlju (Levantu)*“.²

1. Nastanak Istočnog pitanja

Sam termin Istočno pitanje (*Res Orientalis*) prvi puta se u evropskoj javnosti upotrebljava poslije pomorske bitke kod Lepanta 1571. godine.³ Ova bitka predstavlja početak kraja mita o nepobjedivosti Osmanskog carstva kod evropljana.⁴ U diplomatskim krugovima termin Istočno pitanje se prvi puta susreće na *Kongresu Sv. alijanse u Veroni* 1822. godine.⁵

*Ovaj članak predstavlja nastavak rada koji je prezentiran na naučnom skupu pod naslovom „*Bosanskohercegovačke pravne tradicije u procesu prilagodbe pravnim tekovinama Evropske unije*“ koji je održan u Zenici, 6. XII 2013. godine u organizaciji *International Burch university* i Pravnog fakulteta u Zenici.

¹ Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Magistrat, Sarajevo, 2003., 191.

² M. Imamović, *Historija države i prava BiH*, 191.

³ Fikret Karčić, „*Istočno pitanje*“ *paradigma za historiju Muslimana Balkana u XX vijeku*, u *Šerijatsko pravo – reformizam i izazovi modernosti*, hrestomatija tekstova i eseja, www.bosnammedia.com, Sarajevo, 2009. (dalje: F. Karčić, „*Istočno pitanje*“), 168.

⁴ U pomorskoj bici 7. oktobra 1571. godine, kod Lepanta (današnji Navpaktos u Grčkoj; na sjevernoj obali ulaza u Korinški zaliv) sukobile su se snage „*Svete lige*“ (Mletačka Republika, Španjolska, papa, Malta, Savoja, Genova) protiv flote Osmanskog Carstva. Više: Lovorka Čoralić - Ivana Prijatelj Pavičić, *Ivan iz Vrane – mletački admiral u Lepantskom boju (1571.)*, Povijesni prilozi, Hrvatski institut za povijest, Vol.29, Zagreb, 2005., 128.

Historičari koje se bave Istočnim pitanjem nastanak ovog problema su različito datirali. Za jedne on je počeo prvim uzmičanjem Osmanskog carstva poslije bezuspješne opsade Beča 1683. godine, odnosno okončanjem rata mirovnim ugovorom u Sremskim Karlovcima 1699. godine. Sam termin prvi puta se u evropskoj javnosti upotrebljava poslije pomorske bitke kod Lepanta 1571. godine.⁶

Međutim, pomnom analizom događaja, teško se može prihvatiti apsolutno, periodizacija koja je prisutna u ex jugoslavenskoj historiografiji, u kojima se period do Bečkog rata naziva „prehistorijom“ Istočnog pitanja“, a njegov početak se vezuje za navedeni rat. Sa druge strane, u zapadnjačkoj literaturi imamo činjenicu da u dijelu literature početak ovog problema vezuju za Kučuk Kajnardžijski mir 1774. godine.⁷ I doista poslije ovog mirovnog ugovora u evropskom diplomatskom vokabularu počinje da se upotrebljava sentencija „*bolesnik sa Bosfora*“ kao opis tadašnjeg stanja Osmanskog carstva. U tom trenutku u svijesti samih osmanskih vladara se gubi se vjera u drugu „Hudajbiju“ i rješenje vide u evropeizaciji Osmanskog carstva. Naravno, to posmatrati sa „balkanske tačke gledišta“ uvijek stavlja pitanje potencijalne opasnosti i pristranosti u koju historičar može da upadne. Čest pristup istraživanja ovog pitanja je izrazito „antiosmanski“ sa unaprijed i vječno postavljenim pravima određenih vjerskih, civilizacijskih i dr. skupina na određeni prostor. Naravno, u svemu tome prednjače zastupnici civilizacijskog sukoba, koji prostor žele podijeliti između civilizacija, pri čemu za tu podjelu je temelj vjerska povezanost većeg dijela tog prostora te na taj način postoje evropske i azijske religije.

Gledajući u cjelini historiju Osmanskog carstva, veoma se jasno uočava da prvi znaci krize i značajnijih teritorijalnih gubitaka, se događaju upravo 1699. godine. Prema tome, neminovno bi bilo vezivanje početka ovog problema za rezultate Velikog rata (1683-1699).

Vrlo slikovito je to prikazao hrvatski historičar Franjo Rački koji period Osmanske prisutnosti na Balkanu dijeli na „dva dijela, tj. na plimu i oseku turskih osvajanja“. „U doba plime čitava je Evropa napela svoje

⁵ Vasilj Popović, *Istočno pitanje-istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*, drugo izdanje, Sarajevo, 1965., 3. (nadalje: V. Popović, n. dj.).

⁶ F. Karčić, „*Istočno pitanje*“ paradigma za historiju Muslimana Balkana u XX vijeku, 168.

⁷ A. L. Macfie, *The Eastern Question 1774-1923*, Longman, London - New York, 1989., 2.-3.

materijalne i umne snage da zaustavi tursko nadiranje, a u doba oseke evropska diplomacija *'tare si glavu'* kako da *'uzdrži, ojača i pomladi turstvo na iztoku'*.⁸ Naravno Rački je pisao u vrijeme kada je problematika ovog pitanja bila na vrhuncu sa jasno izraženim „antiosmanskim“ stavom.⁹

Analizirajući ove događaje i sa aspekta bosanskohercegovačke historiografije također se nameće isti problem, jer ova mala državica je gotovo dva stoljeća bila bastion Orijeanta prema Zapadu. Naravno, ratovi koji su rješavani tokom istočnog pitanja debelo su se utkali u današnji bosanskohercegovački mehanizam. Tu prije svega mislimo, na formiranje bosanskohercegovačkih granica koje su se postepeno „štucovali“ u svakom ratu koji je vođen tokom trajanja ovog pitanja. Međutim, u prvi plan, kao rezultat uspješnosti u odbrani bosanskih granica, moramo staviti današnju demografsko-vjersku strukturu Bosne i Hercegovine, jer ona je isključivo rezultat tog otpora. Već mir u Sremskim Karlovcima je u jednoj grubljoj varijanti odredio današnje bosansko-hercegovačke granice. One su neznatno mijenjane u brojnim ratovima koji su vođeni na ovim prostorima do Berlinskog kongresa 1878. godine.¹⁰ Osmansko carstvo poslije neuspješnog Bečkog rata (1683) godine Karlovačkim mirom (1699) godine gubi sve svoje teritorije na području Ugarske izuzev Banata, zatim Slavoniju, te Srijem - do linije povučene od ušća Tise do ušća Bosuta. Ovim ratom Bosanski ejalet postaje pogranično područje sa sjevera (rijeka Sava), zapada – prema Habsburškom carstvu, dok sa juga uspostavlja se granična linija sa Mletačkom republikom. U ratu Mletci su dobili Moreju (Peloponez), a u Dalmaciji, na račun Bosanskog ejaleta, razgraničenje je išlo do sat hoda unutar linije koja spaja: Knin, Vrliku, Zadvarje, Vrgorac i Gabelu (na Neretvi).¹¹ Uspjesi Rusije u ovom ratu svodili su se na vezivanje krimskih Tatara za sebe. Međutim, na mirovnim pregovorima, Rusija je mirom u u Carigradu, 1700. godine dobila Azov, te oslobođanje od obaveze plaćanja danka krimskom hanu.¹² Ratne okolnosti su Bosanski ejalet ostavile krnjavim

⁸ Dragutin Pavličević, *Franjo Rački i Istočno pitanje (1860—1885)*, Zbornik, Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU/ Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU / Zbornik Historijskog zavoda JA / Zbornik Historijskog instituta JA, Vol.9 , Zagreb, 1979., 190.

⁹ Ibidem, 185-216.

¹⁰ Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, BKC, Sarajevo, 1998.,133-220.

¹¹ Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije*, knjiga II, Zagreb – Beograd, 1959., 827-828.

¹² Azov je grad i luka na Donu, 8 km udaljena od Azovskog mora. Ovaj grad je u osmanlijskom posjedu od 1471. godine. Njegovim dobijanjem ruski car Petar Veliki (1689-1725), započinje sa gradnjom

“bez cijelog Cerničkog, Požečkog i Ličkog, te dijelova Kliškog i Hercegovačkog sandžaka”. Istovremeno ovaj skućeni prostor predstavljao je utočište za brojne pripadnike islamske vjere koji su prognani sa ranije spomenutih područja koja su pripala Habsburgovcima i Mletcima.¹³

2. Rat (1736 – 1739) i Beogradski mirovni sporazum

Tako su odredbe mirovnog sporazuma iz Jedrena, 1720. godine, omogućile Rusiji slobodnu trgovinu na kopnu, sa Osmanskim carstvom i pravo držanja svog poslanika na Porti. Tom prilikom, Rusija se obavezala da neće prodirati u Poljsku, sa izuzetkom u slučaju, strane intervencije u njoj.¹⁴ U novonastalim okolnostima ruska ekspanzija jedino je moguća prema Perzijskom carstvu, gdje se ruski interesi podudaraju, sa interesima Osmanskog carstva. Tako su se kao saveznici, u ratu protiv Perzije, našli vječiti suparnici: Osmansko carstvo i Rusija. Savezništvo je bilo kratkog vijeka, jer se Perzija, odnosno obale Azovskog mora, pokazale kao težak zalogaj za Rusiju. Međutim, poslije neuspješnih ofanzivnih akcija u Perziji, Rusija, ne obazirući se na odredbe ugovora iz Jedrena, upliće u probleme u Poljskoj.¹⁵ Rusija koristi zauzetost Osmanskog carstva ratom u Perziji i želi da preduhitri moguću Portinu reakciju, poslije završetka rata, te joj objavljuje rat. Taj izazov Porta je prihvatila i tako je došlo do novog rata između Osmanskog carstva i Rusije.¹⁶ Sam početak rata, bio je povoljan za Rusiju, koja je zauzela Azov i opustošila tatarske teritorije.

flote, koja će kasnije nanositi teške poraze osmanskoj vojsci. Ujedno to predstavlja početak realizacije ruske politike za izlazima na toplu mora. (Mustafa Spahić, *Povijest islama*, El-Hidaja, Sarajevo, 1996., 436.; V. Popović, *n.dj.*, 75-76.

¹³ Isto.

¹⁴ Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva Historija Osmanskog carstva*, knj. III, Zagreb, 1979., 123-141.

¹⁵ M.Imamović, *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo, 2007., 297. i V. Popović, *n.dj.*, 81. Rusija potpomaže dolazak na prijesto Augusta III Saksonskog, umjesto Stanislava Leščinskog. S druge strane, Poljska je Osmanskom carstvu potrebna kao kordon protiv Rusije i kao faktor stabilnosti na gornjem Podunavlju (V. Popović, *n.dj.*, 81). *Tada je Osmansko carstvo vodilo rat sa Perzijom, koji je za njih bio mnogo značajniji, jer u Perzijskom carstvu, su dominirali Iranci kao predstavnici šiitskog islama, za razliku od Turaka koji su sa sultanom-halifom na čelu bili pobornici sunitskog islama* (J. Hammer, *Historija Osmanskog carstva*, knj. III, 158-159.).

¹⁶ *Rusija, pod optužbom da Tatari povrjeđuju ruski teritorij, objavi rat Porti.* (J. Hammer, *Historija Osmanskog carstva*, knjiga III, 155-156.). *Iako je rat otpočeo u dosta nezgodnom trenutku po Osmansko carstvo, ipak je to bio period kada ono doživljava modernizaciju, primjenom mnogih pozitivnih evropskih iskustava. Takvo stanje Carstvo duguje velikom veziru Damad Ibrahim-paši i njegovom periodu „lala“ (1717-1730); Vidi: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 296-297.*

Bošnjaci kao sastavni dio osmanske vojske, učestvovali su u svim ratovima koje je vodilo Osmansko carstvo. Tu treba prije svih drugih, spomenuti ratove, koje je Osmansko carstvo vodilo u Perziji i protiv Rusije. U borbama protiv Rusije za Bošnjake je pogotovo bio tragičan rat, 1737. godine, vođen kod Ozije.¹⁷ Ulaskom Habsburške carevine u sukob, za Bošnjake, rat poprima jednu novu dimenziju. U tom ratu Bošnjaci su ostali bez svoje vojne elite, koja je otpremljena na front prema Rusiji, kao i bez značajnije podrške centralne vlasti. Ipak sve te okolnosti nisu ih spriječile (Bošnjake) da pruže snažan otpor i odnesu pobjedu u bici kod Banjaluke, 4.VIII 1737. godine, i time ispišu jednu od najljepših stranica bosanske historije i samosvijesti.¹⁸ Upravo ovom pobjedom, kao i kasnijim pobjedama na ratištima Bosne i Srbije, Bošnjaci, ne samo da su sačuvali postojeće teritorije, nego su uspjeli protjerati neprijatelja na prirodnu među Bosne, rijeku Savu. Ovi uspjesi su bili jedan od glavnih razloga što je Bosanski pašaluk na mirovnim pregovorima, u Beogradu (1739), uspio povratiti teritorije, koje je od Habsburškog carstva izgubio Požarevačkim mirom (1718). Nepovoljne ratne okolnosti u Bosni i Srbiji natjerali Habsburško carstvo da potpiše poprilično nepovoljan mir u u Beogradu.¹⁹ Ovaj mir je sklopljen uz francusko posredovanje između Habsburškog i Osmanskog carstva, 1. IX 1739. godine. Po njemu je Austrija povukla svoje granice na Savu i Dunav, pri čemu je predala i opkoljeni Beograd.²⁰ Na taj način vodeću ulogu u politici Istočnog pitanja, u narednom periodu, preuzela je Rusija.

¹⁷ O bici pod Ozijom vidi historijsko svjedočanstvo Ahmeda Hadžinesimovića u djelu: Omer Novljanin-Ahmed Hadžinesimović, *Obrana Bosne 1736-1739. Dvije bosanske kronike*, Bošnjačka knjiga, Islamska pedagoška akademija, Zenica, 1994., 97-140 (nadalje: *Dvije bosanske kronike*). O istoj bici postoji narodna pjesma "Boj pod Ozijom", dok je Safvet beg Bašagić pod istim naslovom napisao dramu u stihovima.

¹⁸ Hamdija Kreševljaković, *Bitka pod Banjalukom 4.VIII 1737.*, Izabrana djela IV, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1991., 5-22.; *Dvije bosanske kronike*, 7-96.

¹⁹ Rusija i Austrija su prije početka rata imale sporazum o podjeli Osmanskih teritorija, po kome bi Rusiji pripao Krim, Azov i dijelovi Vlaške i Moldavije; a Austrija Bosna i Albanija do ušća Drima. (Vidi: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 297.). Kada je počeo rat, Austrija je uz pomoć Engleske i Nizozemske sazvala mirovni kongres u Nimirovu (august-oktobar 1737). U pripremi samog kongresa, Austrija je planirala da uđe u rat protiv Osmanskog carstva, te da osvojiti što više teritorija Osmanskog carstva u Bosni i Srbiji, tako da kongres čiji je ona inicijator, praktično potvrdi te planirane ratne dobitke (V. Popović, n.dj., 81-82.). Tom prilikom Rusija je tražila Azov, Krim i slobodnu trgovinu Crnim morem, te nezavisnost Vlaške i Moldavije pod ruskim protektoratom (V. Popović, n.dj., 83-84).

²⁰ Time se Austrija povlači sa Balkanskog poluotoka, prihvatajući teritorijalno razgraničenje koje je postojalo prije mirovnog ugovora u Požarevcu, 1718. godine (V. Popović, n.dj., 83.).

Napuštena od svog saveznika, Rusija, se našla u veoma teškoj situaciji. Sa sjevera je prijetila mogućnost izbijanja rata sa Švedskom, dok na frontu prema Osmanskom carstvu, nema većih uspjeha.²¹ Tako su nastale okolnosti za sklapanje mira, kojim se Rusija odrekla svih teritorijalnih dobitaka u ratu, uz dodatnu obavezu rušenja Azova, čiji okolni prostor je morao ostati nenaseljen. Rusija je na Crnom moru, mogla trgovati samo turskim brodovima. Na skupu je ruska diplomatija pokušavala privoliti Portu da prizna rusku carsku titulu, što je od strane Porte odloženo za naredni period.²² Ovo je bio posljednji uspješan rat Osmanskog carstva u okviru Istočnog pitanja.

Ratovi koji su u okviru Istočnog pitanja vođeni između Osmanskog carstva i Rusije(1768-1774), ne miješanjem Austrije, u velikoj mjeri su poštedili Bosnu, ali da ipak po Bošnjake ne bude sve tako sjajno, pobrinuo se Šćepan Mali (1766-1774). On je stao na čelo crnogorske pobune, odbivši da plaća harač, te je otpočeo sa razbojničkim akcije na okolnim područjima carstva.²³ Navedeni rat (1768 – 1774) bio je veoma nepovoljan za Osmanlije. Mirovni sporazum vođen je u Kučuk-kajnardžiju (u bugarskoj Dobrudži), između 10-21. jula 1774. godine. Na ovom skupu Rusija se odrekla slijedećih teritorija, koje je bila osvojila u ratu: Vlaške, Moldavije, Besarabije i ostrva u Arhipelagu. Istovremeno je zadržala crnomorsku obalu između Dnjepra i Buga, izuzev Ozije. Isto tako luke Azov, Janikale i Kerč sa okolnim područjem su pripale Rusiji.²⁴ Za Rusiju od posebnog značaja je bilo pripajanje krimskih Tatara, kao i izlazak na Crno more, a preko njega trgovina sa Sredozemljem. U toj trgovini Sredozemljem Rusiji je dobila položaj povlaštene države, što su već od ranije imale Engleska i Francuska. Rusija je imala pravo da drži svog predstavnika u Carigradu, te da otvara konzulate u drugim dijelovima Carstva. Porta se obavezala da će u svim budućim aktima upotrebljavati rusku „carsku titulu“, te je obećala amnestiju za sve učesnike u ratu.²⁵ Rusija je dobila protektorat nad osmanlijskim

²¹ Sklapanja mira, Porta će stupiti u odbrambeni savez sa Švedskom. (V. Popović, *n.dj.*, 83-84).

²² Austrija i Rusija, se u narednih periodu moraju pozabaviti svojim unutrašnjim problemima. Iz mirovnih ugovora, 1739., najveću korist je izvukla Francuska, koja preuzela vodeću ulogu u levantskoj trgovini (V. Popović, *n.dj.*, 84-85.).

²³ *Istorijski leksikon Crne Gore*, Podgorici, 2006., 1129-1130.

²⁴ J. Hammer, *Historija Osmanskog carstva*, 252-253.;V. Popović, *n.dj.*, 88-90.; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 319-320.

²⁵ Insistiranje na carskoj tituli u ovim i ranijim mirovnim pregovorima se može protumačiti, planovima velikoruske ekspanzije na Bosfor i zauzimanja Carigrada, na koji bi Rusija imala pravo kao "nasljednik Bizantijskog carstva". Jer kada je došlo do Crkvenog raskola 1054. godine, kršćanstvo je

vazalnim kneževinama Vlaškom i Moldavijom, kao i nad svim kršćanima carstva.²⁶ „Mir u Kučuk-Kajnardžiju dao je Rusiji slobodan izlaza na Crno more, učinio ju je crnomorskom silom, i otvorio joj trgovačku vezu sa Sredozemnim morem kroz moreuze, dao joj neku vrstu protektorata nad Vlaškom i Moldavijom i nad pravoslavnom crkvom i stanovništvom u Osmanskom carstvu. Tim je udarena osnovica ruskoj politici, koja je preko protektorata nad kršćanima težila za protektoratom nad Osmanskim carstvom, sve dok nije na Pariškom kongresu 1856. godine taj ruski protektorat zamijenjen Evropskim.“²⁷ Iako je Istočno pitanje otvoreno prvim uzmičanjem Osmanskog carstva na evropskom tlu, poslije ovog mirovnog sporazuma otvara se problema sa baštinom „*bolesnika na Bosforu*“²⁸ jer Osmansko carstvo je bilo sve slabije i njegov opstanak u velikoj mjeri je ovisio o interesnim sferama velikih sila. Iako je bilo bezbroj pokušaja rehabilitacije Osmanskog carstva, ona se nikada nije ostvarila.

Rusija je 1783. godine anektirala tatarski Krim, što je bilo u suprotnosti sa prethodnim mirovnim sporazumom. Samim time, Osmanlije su izgubile najelitniju vojnu komponentu u odbrani crnomorskih područja. Ovoj ruskoj akciji diplomatsku pomoć su pružile Austrija, Francuska i Engleska, tako da je Porta i pored ratnih priprema, odlučila da prizna aneksiju. Nešto kasnije, Austrija je izvršila vojno zaposjedanje osmanske Bukovine, da bi diplomatskom akcijom dobila saglasnost Porte za to osvajanje. Tragične posljedice po Portu, ostavila je prva i druga podjela Poljske, čime su Austrija, Pruska i Rusija uspostavile ravnoteža u tom regionu. Posljedica toga je preusmjerenje ofanzivnih akcija Austrije i Rusije prema Osmanskom carstvu.²⁹

podijeljeno na katoličko i pravoslavno. Rusija je u to vrijeme bila jedina samostalna pravoslavna država, pa je razvila neku svojstvenu sebi ideologiju, da joj po tome pripada Carigrad.

²⁶ Isto tako, sultan je kao halifa, imao pravo zaštite muslimanskog stanovništva na teritoriji Rusije, kao i tatarskog kaganata. (M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 320).

²⁷ V. Popović, *n.dj.*, 89.

²⁸ Ovaj dijagnostičirani termin prvi je uveo u upotrebu ruski car Nikola I (1825-1855). Vidi: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 320.

²⁹ Austrija i Rusija, plašile su se rehabilitacije Osmanskog carstva te zbog toga, 1781. godine, obnavljaju ugovor o savezništvu, iz kojeg će proizaći memorandum, carice Katarine, austrijskom caru Josipu II, 10. IX 1782. godine. Ovim memorandumom je predviđeno razbijanja i raspodjele evropskih provincija Osmanskog carstva, na sljedeći način:

-ujedinjenjem Besarabije, Vlaške i Moldavije koje je trebalo oduzeti Osmanskom carstvu stvorila bi se država pod, antičkim, nazivom Dakija. Za vladara ove države Katarina je predlagala svog miljenika Potemkina.

S druge strane, zaštitarska strana pravoslavnog stanovništva se ogleda kroz konstantno potpirivanje pravoslavnog stanovništva na Balkanskim prostorima na otpor osmanskoj vlasti. Navedene okolnosti uvjetovali su da tokom XVIII stoljeća u Bosni javljaju česte pobune, kao rezultat raznih nezadovoljstava, tako i zbog socijalnih problema. Ipak u ovom periodu je primjetna kompaktnost stanovništva i njihova vezanost za Bosnu, bez obzira na vjersku pripadnost. Iako je bilo međukršćanske solidarnosti, u toku ratova ona, u Bosni, nije imala odjek kao u drugim provincijama Carstva. Izuzetak predstavlja djelovanje uskočko-hajdučkih bandi.³⁰

Ratne okolnosti proizašle iz rusko-osmanskog rata (1768-1774) i općeevropskih prilika druge polovine XVIII stoljeća pojačano su otvorile apetite kod Rusije i Habsburgovaca. U tom pravcu, vrhunac rusko-habsburških dogovora predstavlja sastanak Katarine II i Josifa II, u Herzonu na Krimu. Porta je, u takvim okolnostima pošto je uvidjela stvarnu opasnost koja joj prijete, donijela odluku o objavi rata Rusiji (avgust 1787. godine). Time je ona željela da preduhitri Rusiju. U takvim okolnostima Rusiji se za pomoć, na osnovu savezničkih ugovora, obratila Habsburškom carstvu. Tom pozivu Austrija se odazvala, i tako je otpočeo posljednji zajednički rat Rusije i Habsburškog carstva protiv Osmanskog carstva.

Prostor Bosne i Hercegovine našao se u iznimno teškoj situaciji za vrijeme rata (1788-1791/2/), između Osmanskog carstva, s jedne strane, te

-ujedinjenjem Trakije, Makedonije, Bugarske i sjeverne Grčke, obnovilo bi se, sa sjedištem u Carigradu, Bizantijsko carstvo. Za prijesto toga Carstva bio je predviđen trogodišnji Katarinin unuk Konstantin.

Austrijska diplomatija, predvođena Kaunicom, nije bila zadovoljna ovim prijedlozima, pa je iznosila svoje zahtjeve: Mala Vlaška sa zemljišnim pojasem širine tri milje, uz desnu obalu Dunava od Nikopolja do Beograda, zajedno sa ova dva grada, kao i gradovima Vidin i Oršava su trebali pripasti Austriji. Granica od Beograda je trebala ići do Drimskog zaljeva (obuhvatajući i zaljev). Područje zapadno od ove linije je trebalo pripasti Austriji, kao i mletački posjedi u Dalmaciji i Istri, dok bi kao odštetu „republikancima“, dali teritorije na poluotoku Moreji, te otocima: Krit, Kipar i dr. Zbog pretjeranih zahtjeva jedne i druge strane, pregovori su privremeno propadali. U to vrijeme Francuska je primijetila veliku opasnost koja prijete Evropi od Rusije i predlaže ograničenje ruske crnomorske flote. Francuska je ubrzala mirovne pregovore sa Engleskom, poslije sjevernoameričkog rata, s ciljem da ima odriježene ruke na Istoku. Izgubivši svoje kolonije u sjevernoj Americi, Engleska se okreće Indiji, pri čemu osmanski teritorij predstavlja najbolju sponu Engleske i Indije. U takvim okolnostima Engleska, kao i Francuska počinje sve više da štiti Osmansko carstvo, što je bio glavni oslonac opstanka ovog carstva u budućnosti. Porta je sklopila 1782. godine prijateljsko trgovački ugovor sa Španijom, koja se obavezala da će spriječiti prolaz kroz Gibraltar svakoj floti, koja bude upućena protiv Osmanskog carstva (V. Popović, *n.dj.*, 91-94).

³⁰S. Bašagić, *n.dj.*, 79-117.

Rusije i Habsburškog carstva, sa druge strane. U tom ratu Habsburgovci sa ogromnim snagama su napali prostor Bosanskog pašaluka, gdje dolazi do pozicionog rata, koji je po gradu Dubici, prozvan Dubičkim. U toku rata Bošnjaci su patriotizmom i hrabrošću uspjeli sačuvati značajnijeg prodora Habsburške vojske na bosansko tlo.³¹ U toku rata, Austrija naišla na snažan otpor u Bosni, dok u Srbiji, pošlo joj je za rukom da zauzme Beograd (1789), Smederevo i Šabac. Glavni oslonac Austrijancima u ratnim operacijama su bili srpski dobrovoljački odredi, frajkor.³² Međutim, s obzirom na ambicije to su bili neznatni vojni uspjesi. U takvim okolnostima dolazi do sklapanja mirovnog ugovora, između Osmanskog carstva i Austrije, u Svištovu 1791. godine.

Mirom u Svištovu, Bosna je izgubila grad Cetingrad, dok su u ratu izgubljeni gradovi: Dubica, Novi i Gradiška, po odredbama ugovora, vraćeni Bosni.³³

Pošto se našla u dosta neugodnoj situaciji, mirovno rješenje je prihvatila i Rusija, preliminarnim mirom u Svištovu i definitivnim u Jašu, 9. I 1792. godine.³⁴ Time se završio još jedan, u nizu ratova, između Osmanskog carstva i Rusije. Po odredbama mirovnog ugovora Rusija je vratila Osmanskom carstvu, osvojena područja u Vlaškoj i Moldaviji.³⁵ Rusija je imala pravo intervencije na Porti, za ove dvije kršćanske kneževine, kao i za

³¹Za taj patriotizam, začuđeni austrijski komandant fedmaršal Laudon kaže: „*da je nevjerojatno kako su čvrsto građeni mali bosanski gradići i kako se tvrdokorno u njima Turci (Bošnjaci) bore, a s kojom se lakoćom oni umiju iznova ušančiti, kad im se razori jedna odbrambena linija*“. (*Historija naroda Jugoslavije II*, 1331.; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 325).

³²Među frajkorima najpoznatiji je, Mihaljevićev frajkor, po austrijskom oficiru koji im je komandovao. U Šumadiji se razvio pokret koji je, takođe, surađivao sa Austrijom pod vodstvom Koče Anđelkovića, po kome je pokret prozvan Kočina krajina (V. Popović, *n.dj.*, 95).

³³*Historija naroda Jugoslavije II*, 1331. U navedenom djelu se navodi da pored Cetingrada su izgubljeni i gradovi Srb, Lapac i pojas zemlje ispod Plješevice i oko Plitvičkih jezera, mirom u Svištovu. Sa gubitkom Cetingrada Bošnjaci su se teško mirili, a pogotovo Hasanaga Pečki, koji je preko 30. godina vodio svoj „privatni rat“, čiji vrhunac predstavlja njegovo zauzimanje i pljačkanje Cetingrada 1822. godine.

³⁴Više o mirovnim pregovorima u Svištovu i Jašu, pogledaj: V. Popović, *n.dj.*, 96-98. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 326-327.; J. Hammer, *Historija Osmanskog carstva*, knj. III, 264-265.

³⁵Tako je propao plan o stvaranju Dakije, koji je naišao na simpatije i u Rimu, zbog etničke bliskosti stanovnika ovih kneževina, sa stanovnicima Apeninskog poluostrva. Po odredbama mirovnog ugovora, Porta se obavezala da neće u ovim dvjema kneževinama prikupljati zaostale poreze, kao ni one u naredne dvije godine, po okončanju rata. (V. Popović, *n.dj.*, 90-98. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 322-326.)

pravoslavne kršćane. To je predstavljalo vrlo značajan moment u ruskoj dominaciji nad kršćanima, ali i u politici Istočnog pitanja.

ZAKLJUČAK

Neosvojivi bosanski teritorij bio je glavni razlog za promjenu habsburške političke taktike prema Osmanskom carstvu. U narednom periodu Habsburško carstvo nastoji da ekonomski podčini Bosnu, kao i druge dijelove Osmanskog carstva. Ona je putem konzulata i špijunskih službi pratila situaciju u Bosni, ali nikada se više nije usudila da krene u ratno osvajanje bosanskog prostora, sve dok nije dobila saglasnost međunarodne zajednice i Osmanskog carstva, na Berlinskom kongresu 1878. godine. Oslobođen od habsburških osvajačkih poduhvata, prostor Bosne i Hercegovine, je u narednom periodu bio prostor sukoba Bošnjaka i centralne vlasti u prvoj polovini XIX stoljeća, odnosno ekspanzija nacionalističkih politika iz susjedstva sredinom tog stoljeća.

Tako je ova veoma značajna „provincija“ Osmanskog carstva u Evropi (Bosanski pašaluk) ušla u XIX stoljeće, stoljeće velikih prevrata u bosanskoj historiji.